

Tegenvoeters van Reynaert

Een gesprek met professor Charles Willemen over fabeldieren in de oosterse tradities

PIETER MALENGIER

We ontmoeten professor Charles Willemen op de trappen van de Sint-Willibrorduskerk in Middelkerke voor een gesprek over de rol en betekenis van dieren in de Chinese en Japanse literatuur en overlevering. De professor tempert meteen mogelijke verwachtingen met de waarschuwing dat fabels of dierenverhalen in Zuidoost-Azië, China en Japan een andere invulling en perceptie kennen dan in onze westerse tradities. Maar laat ons van wal steken!

Professor emeritus Charles Willemen (1941) is een Vlaamse sinoloog, Indiakundige en boeddholoog. Hij studeerde aanvankelijk Griekse en Latijnse Taal en Cultuur aan de Universiteit Gent. Als classicus startte hij, zoals veel van zijn studiegenoten in die tijd, zijn loopbaan als leerkracht in een college. Hij beoefende daarnaast de functie van hoogleraar aan de universiteit. Zijn passie voor talen bracht hem uiteindelijk bij de afdeling Oosterse Taalkunde en Geschiedenis (nu Talen en Cultuur van Oost-Azië) aan 'zijn' UGent, wat toen nog de RUG of Rijksuniversiteit Gent was. Hij doceerde er aan de vakgroep en was er teamverantwoordelijke van 1970 tot aan zijn emeritaat. Zijn werk en publicaties spitsen zich voornamelijk toe op het Indiase boeddhisme en de Aziatische boeddhistische filologie, voornamelijk in China. In 2008 behaalde hij een speciaal doctoraat met

het proefschrift ‘Abhidharmasara. The essence of metaphysics (Taisho 1550)’. Momenteel is professor Willemen nog rector aan een boeddhistisch instituut in Thailand, waardoor hij nog vaak in het buitenland verblijft.

Reynaert de vos kruiste voor het eerst zijn pad tijdens zijn opleiding Grieks en Latijn. Als ik vraag wat hem bijgebleven is van die eerste ontmoeting, volgt het antwoord heel snel: de humor en het onvoorspelbare van de protagonist in het verhaal. Die traditionele eigenschappen die men een vos, haast universeel, toedicht, troffen hem meteen. In de versie waarin het dierenverhaal tot hem kwam, zette de auteur op een heldere – bijna ontwapenende – manier de karakters en het verhaal op het toneel. De combinatie van herkenning, humor én een onvoorspelbare loop der dingen zijn ingrediënten die een verhaal als *Van den vos Reynaerde* tot een meeslepend meesterwerk maken. Universele en klassieke elementen, aldus de professor, die ervoor zorgen dat dit dierenepos ook na zo veel eeuwen nog altijd gelezen, bestudeerd en geherinterpreteerd wordt.

Wanneer we de brug maken met zijn vakgebied, Oost-Azië en het boeddhisme, vertelt Charles Willemen over de vroegste verhalen uit India waarin dieren een zeer belangrijke rol speelden. Hij vertelt over de *Panchatantra* uit Kashmir, waarvan de samenstelling door onderzoekers gedateerd wordt rond 200 voor onze jaartelling. Reeds bij de samenstelling waren bepaalde stukken antiek. Deze oude tekst in Sanskriet werd vertaald en via Perzië, het Arabische schiereiland, Syrië en Griekenland bereikten deze verhalen onze contreien. De *Panchatantra* is uniek en een uitgelezen voorbeeld van de dierenverhalen in Oost-Azië. Er komt een resem dieren in de verhalenbundel aan bod, van de aap over de ezel, het konijn, de kraai, de leeuw, de muis, de olifant tot de zwaan. De vos komt eigenlijk niet voor in het verhaal. Zijn rol wordt ingenomen door twee jakhalzen. Er zijn wel degelijk parallellen te vinden tussen beide karakters, maar die zijn zeker niet een-op-een overdraagbaar. Hierover schreef Greta Van Damme met *De jakhals in de Oudindische Pañcatantra* een uitgebreide, goed onderbouwde dissertatie.

Inzoomend op de vos kunnen we concluderen dat Chinese (en-Japanse)-verhalen waarin onze geliefde protagonist zijn opwachting maakt, eerder zeldzaam zijn. Met uitzondering van een welbekend mythologisch verhaal dat er met kop en schouders bovenuit steekt. Hierin komt een soort vossengeest (hú li jīng; 狐狸精) naar voren die een menselijke vorm kan aannemen. Deze hú li jīng wordt meestal afgebeeld als een mooie jonge vrouw die weinig goeds van zin is. Meestal wordt deze figuur als kwaadaardig afgeschilderd, maar ook hier schuilt er een gelaagdheid in de karakterisering, net zoals dit bij Reynaert het geval is: het guitige én het boosaardige in één rol vervat.

Dat er ook een verband wordt gelegd tussen het goede, de wijsheid en de vos in China blijkt onder andere uit het gegeven dat de vos er ook wel als lǎo hú li (老狐狸) aangeduid wordt. Lǎo betekent 'oud' en dat wordt in China nog altijd geassocieerd met levenservaring en de daaruit vloeiende wijsheid. Bij het gebruik ervan wordt aldus een vorm van respect en eerbied uitgedrukt. Je mag de vos in elke geval niet onderschatten en hij wekt sympathie op.

In Japan verschijnt hetzelfde beeld, maar op een subtiele manier is het er toch ook anders. De Japanse literatuur en cultuur worden uiteraard sterk beïnvloed door de Chinese maar wijken er vaak iets van af. Het Japanse woord voor vos is 'kitsune' (狐) en je komt dit dier iets vaker tegen in mythologische verhalen en legenden. Ook hier zijn vossen intelligente en pientere wezens die beschikken over magische krachten. In sommige legendes kunnen ze, net als hun Chinese vossenbroeders, een menselijke gedaante aannemen. Dit stelt hen gemakkelijker in staat om mensen of andere dieren te misleiden. Maar de Japanse vos komt ook voor als een goedaardig wezen, dat zijn magische kracht aanwendt om in de huid van een trouwe dienaar, vriend of partner te kruipen. De vos als verbeelding van de godheid (kami; 神) van de rijst: Inari is hiervan een mooi voorbeeld. Bij een heiligdom zoals Fushimi Inari-taisha (伏見稻荷大社) in Kyoto, dat aan Inari gewijd is, vind je tot op vandaag dan ook

nog vele vossenbeelden terug. Je mag gerust zeggen dat er een nog grotere ambiguïteit in het karakter van deze ('Japanse') vos schuilt. De Chinese en Japanse vossenfiguren hebben met elkaar gemeen dat de grootte van hun kracht afhankelijk is van hun leeftijd: hoe ouder de vos, hoe groter zijn kracht en wijsheid worden (en met de leeftijd krijgt hij ook meer staarten).

De vos echter eenduidig associëren met karaktertrekken als sluw en gemeen, zoals wij in onze traditie (veralgemenend) lijken te doen, komt in Oost-Azië niet voor. Hij heeft een erg complex karakter en deelt dit met de meeste van zijn dierenvrienden die in fabels en verhalen naar voren treden. Maar geldt dit toch ook niet voor onze vos?

*hoe ouder de
vos, hoe groter
zijn kracht
en wijsheid
worden*

In het gesprek focusten we tot nu toe op de grote mythologische verhalen, maar zijn er ook moderne fabels die onderwerp van gedegen studie zijn? Dierenfabels zoals wij deze kennen – een verhaal waarin dieren spreken en sterk op de mens betrokken zijn via een al dan niet expliciete moraal – zijn eerder zeldzaam in de Chinese en Japanse literatuur. Ze komen wel voor, maar de (fabel)dieren vervullen er toch een andere rol. Ook wat de dieren zelf betreft, zijn er verschillen. Zo zijn de hoofdrollen weggelegd voor de aap, slang, leeuw, draak, tijger... Ook hier slecht nieuws voor notoire vossenliefhebbers: hij komt er volgens Willemen niet vaak in voor. De wolf speelt wel een bescheiden rol in het genre, voornamelijk door het populaire *Wolf van Zhongshan*, wat wel een goed uitgewerkte fabel is. (Tiecelijnlezers kennen dit verhaal in de vertaling van Wilt L. Idema, zie jaarboek 32 p. 122-167). Deze wolf wordt geassocieerd met vraatzucht, begeerte en ondankbaarheid.

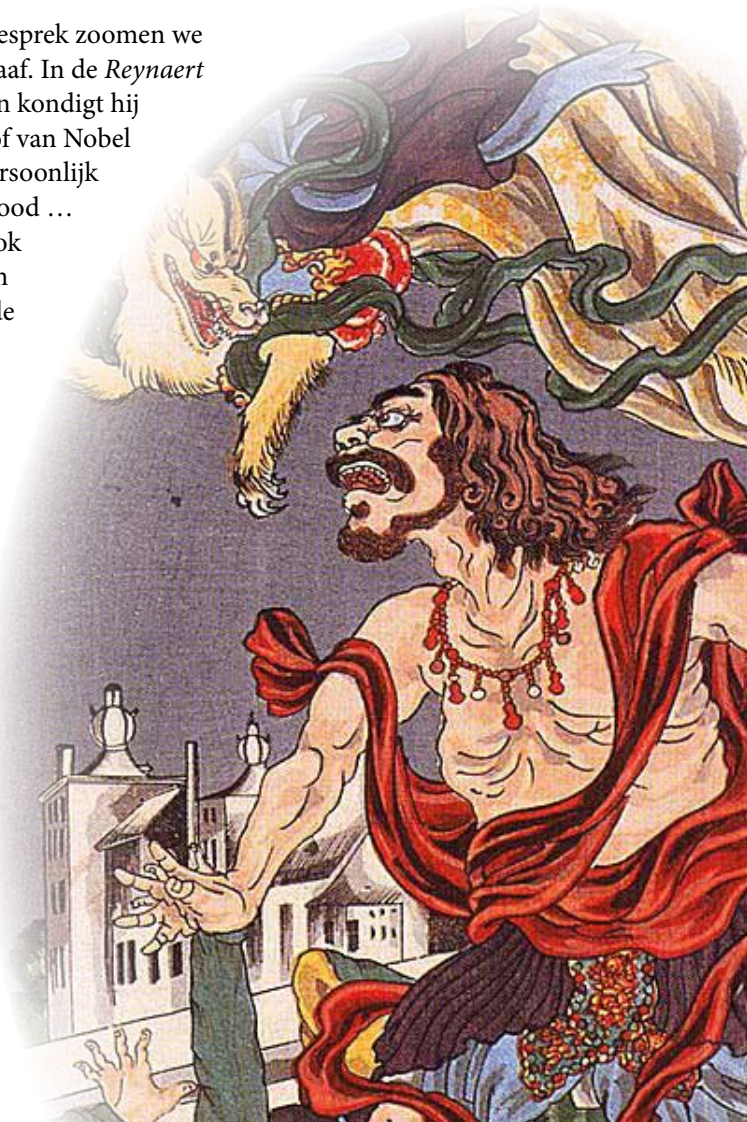
Moderne fabels zijn in het algemeen genomen echter een genre waar in China, zeker tijdens de Mingdynastie (1368-1644), niet erg hoog mee opgelopen werd. Deze moderne fabels zijn volgens Charles Willemen vaak heel specifiek voor kinderen bedoeld en hebben een sterk belerende functie. Op dierenverhalen voor volwassenen waarin de dieren spreken, wordt zelfs wat neergekeken. Dit is misschien in tegenspraak met wat wij hier in Europa denken, omdat we ervan uitgaan dat onze dierenverhalen hun oorsprong vinden in het oude India en Azië. De meeste volksverhalen waarin dieren spreken en die toch de tand des tijds overleefden, werden waarschijnlijk geschreven omdat ze de schrijver in staat stelden op een verdoken manier kritiek te geven op bepaalde structuren, personen of instituten. Hierin verschilt de Oost-Aziatische traditie niet van wat we in onze westerse literatuurgeschiedenis kennen. Blijft wel dat de moderne fabels, volksverhalen er voornamelijk kinderverhalen zijn. Dat verklaart waarschijnlijk meteen ook waarom de professor geen weet heeft van organisaties of instellingen die onderzoek doen rond dierenverhalen.

Wat de populariteit van de *Reynaert* in Oost-Azië betreft, kan het volgens de professor nog heel wat beter. 'Misschien wat kort door de bocht,' zegt hij, 'maar toch is men in het Oosten voornamelijk geïnteresseerd in wat Aziatisch is.' Volgens hem is het op een echte doorbraak voor *Reynaert* dus nog wachten. Het verhaal heeft volgens hem wel alles in zich om er populair te zijn, maar ligt het aan het gebrek aan een geschikte vertaling, of aan het feit dat de populaire media en kanalen het verhaal niet oppikten en commercialiseerden? Het is in elk geval zo dat het verhaal, net als de *Roman de Renart* of de *Ysengrimus*, er nooit doorbrak. Misschien zou een aantal dieren uit het oorspronkelijke verhaal vervangen moeten worden door 'geschiktere' fabelachtige personages voor de Oost-Aziatische lezer om 'aan te slaan'. De Chinese vertaling van *De felle met de rode baard* met tekst van Henri Van Daele en prenten van Klaas Verplancke is de professor onbekend, maar het spreekt voor zich dat dergelijke vertalingen, naast initiatieven via populaire media, een conditio sine qua non zijn willen westerse dierenverhalen er aan populariteit winnen. Een uitzondering

mag misschien gemaakt worden voor het wetenschappelijke werk van de ‘Japanse school’ onder leiding van de professoren Fukumoto (Universiteit van Tokyo) en Harano (Universiteit van Hiroshima), die in Parijs in het laatste kwart van de twintigste eeuw ontstond, maar waarvan de impact buiten het wetenschappelijke circuit wellicht beperkt is gebleven. En in Japan kunnen we eveneens niet voorbijgaan aan de vertalingen van Yoichiro Hieda (Universiteit van Kyoto).

Als uitsmijter van ons gesprek zoomen we even in op Tiecelijn de raaf. In de *Reynaert* is hij de boodschapper en kondigt hij de ondergang van het hof van Nobel aan. Ik associeer hem persoonlijk met somberheid en de dood ...

Om te beginnen komt ook de raaf in China en Japan volgens de professor in de literatuur niet erg vaak voor en als het gebeurt, dan is hij meestal de voorbode van slechte tijdingen. Ook dat is ons natuurlijk niet vreemd. Maar de raaf wordt ook gelinkt aan de zon: het zou volgens sommige

Afb. 2. ‘Prins Hanzoku aangevallen door een kitsune (met negen staarten)’ door Utagawa Kuniyoshi (1798-1861).

verhalen de vogel zijn in het midden van de zon (andere legendes associëren deze met een kraai of haan). De raaf heeft er vreemd genoeg drie poten. Deze hemelse driepotige raaf is een boodschapper van Xī Wáng Mǔ (西王母), de 'Koningin-moeder van het Westen', godin van leven en onsterfelijkheid. Deze godin wordt soms ook afgebeeld met een vos met negen staarten naast zich. Hoe het ook zij, een scheppingslegende vertelt dat er tien zonneraven aan het firmament verschenen waardoor het veel te warm was op aarde. De goddelijke boogschutter Houyi schoot er bijgevolg negen dood, waardoor één zon overbleef die voldoende warmte gaf om leven mogelijk te maken. Als zonnevogel werd de raaf ook in het rood afgebeeld en schopte hij het zelfs tot afbeelding op het embleem van de oude Zhoudynastie. Net als bij de kraai, wordt het geluid/gekras van de raaf beschouwd als een voorteken van ongeluk, maar ... op bepaalde momenten van de dag kan het een gunstig teken zijn. In Japan wordt de lokale Tielcelijn ook geassocieerd met loyaliteit tegenover de familie en wordt hij soms ook beschouwd als de heraut van de komende overwinningen. In het oude India beschouwt de Mahabharata hem dan weer als de boodschapper van de dood. De gelaagdheid en vele verschillende interpretaties van een en hetzelfde dier zijn misschien het meest typische aan deze rijke traditie.

Algemene conclusie van ons gesprek is dat we ons op glad ijs begeven wanneer we ons wagen aan het trekken van parallellen over het belang, de inhoud en de betekenis van dierenverhalen of fabels in Oost-Azië en het Westen. Onze westerse bril maakt het soms moeilijk om onze kijk op betekenis, belang en gewicht van dit soort verhalen in andere tradities juist te interpreteren of in te schatten. Symbolen hebben er andere betekenissen, zijn niet een-op-een te kopiëren naar onze teksten en complexer dan wij ons wellicht voorstellen. De gelaagdheid van de dierenfabels en van de karakters die erin acteren, hebben beide tradities dan wél weer gemeen. Misschien had Reynaert er beter voor gekozen om Nanjing (hoofdstad van het Mingrijk van 1368 tot 1420) of het Japanse Kyoto (hoofdstad van het Ashikage-shogunaat van 1336-1573) als eindtocht van zijn pelgrimstocht te kiezen ... in plaats van Rome. (*Lacht*)

月夜婆

吼
藏

貞
屈
明治十九年一月
日
畫
工
月
岡
光
次
郎
藝
主
兼
宗
元
虎
羊
號
秋
出
武
君
王
門

月夜婆
藏

Afb. 3. 'De roep van de vos' door Tsukioka Yoshitoshi, 1886, kleurenhoutsnede.